

DOBSZAY TAMÁS

LAKOSOK ÉS POLGÁROK

A magyarországi városi összlakosság és a polgárok arányának kérdéséhez az 1840-es évek első felében

A városi lakosság összlétszámának és a polgárjoggal bírók számának viszonya régi és fontos kérdése mind a magyar várostörténetnek, mind a magyar politikatörténetnek. Az egykorú viszonyokkal kevésbé ismerős laikus történeti tudat könnyen jut arra, hogy a polgárságot és a városi lakosságot azonosítsa, noha a történetírás régóta hangsúlyozza, hogy a lakosságnak csak egy, ráadásul kisebb része volt birtokosa a polgárjognak. A polgár státusú lakosok összlakossághoz viszonyított aránya fontos mutatója lehet egy városi társadalom belső szerkezetének. A polgárjog mibenlétét, jogi tartalmát és gyakorlati jelentőségét, azt hogy e státus előnyeire mire „használhatták” a polgárok, vizsgálták már a két világháború között is. Manapság a „régii polgárság”, a városok polgárstátusú lakói, a polgárfelvétel, a polgárság származása, összetétele kérdéseivel élénken foglalkozik a társadalomtörténet.¹

A polgárjog tartalmának kérdése vezet minket a politikai részvétel és egyben a reformkori politikai élet egyik legtöbbet vitatott tárgyához, a városok és a polgárok politikai jogainak problematikájához. Ismeretes, hogy ekkoriban a mintegy félszáz teljes jogú, szabad királyi város a rendi országgyűlés alsótábláján együttesen egyetlen közös, „curiatim” vokssal bírt, ugyanannyival mint egyetlen megye. Az 1840-es évekre valóban kiáltóan abszurd helyzetnek tűnt, hogy bármely, akár a legkisebb, 30 ezer lakosú Torna vármegye is, amelyek súlya az ország életében meg sem közelítette némely városét, s főként nem a városok együttesének jelentőségét, ugyanakkora szavazattal bírjon, mint az összes szabad királyi város együttvéve.

A helyzet kialakulásához technikai értelemben hozzájárult az országgyűlés működésének szabályozatlan volta, a szavazási rendjében bekövetkezett változások, igazi okai azonban mélyen a rendiség társadalmi, valamint a rendi dualizmus

1 *Oszetzky*, 1935. 7–50. *Bácskai*, 2006., *Bácskai*, 2002., 2003. *Czoch*, 1998., *Czoch*, 2003., *Tóth*, 2000., *Tóth*, 2006.

politikai viszonyaiban feküdtek. Az egykorú vitákat is figyelve lehetetlen nem rámutatni a nemesség önzésére és féltékeny kiváltságvédelmére, amellyel egyrészt a városban lakó nemességet akarta a városi hatóság alól kivonni, másrészt politikai túlsúlyát az országrendek között megőrizni.² Másfelől azonban magyarázza a nemesség, és azon belül különösen a reformokra hajlandó nemesség magatartását az a tény, hogy a városok szintén rendi alakulatok voltak, amelyek még a nemesi megyéknél is kisebb lehetőségét biztosították lakosságuknak a politikai participációra. A vármegyék arra hivatkozva szorították vissza vagy redukálták a városok befolyását a diétán, hogy azok küldötteit nem választották, hanem a városi tanács jelölte ki. Nem képviselik tehát nemhogy a teljes városi lakosságot, de még a polgárságot sem, legfeljebb egy oligarchikus és bürokratikus elitet, de leginkább az abszolutizmus felé hajló kormány politikai érdekeit. A városok ugyanis szoros kormányellenőrzés, uralkodói befolyás alatt állottak, a diétán is általában igazodtak annak politikájához, ezért a nemesség az udvar szövetségesei, s a maga politikai ellenfelei közé sorolta őket. De bírálát érte a városokat azért is, mert a mégoly csekély politikai jogok minimumát biztosító polgárjog megadásával is szűkkeblűen bántak.

A városok már 1825-ben tiltakoztak az ellen, hogy a kialakuló új szavazási rend következtében egy vótumra csökken a befolyásuk, de a formálódó reformellenzék jogkiterjesztő törekvéseinek jelentkezésével még inkább tarthatatlanná vált a kialakult helyzet. A városok törekvéseire reagálva az első, 1832–36. évi reformországgyűlésen a megyei követek, s a reformellenzék is összekapcsolták a városok belső szerkezetének és szavazatjoguk felemelésének kérdését, az előbbi reformját az utóbbi követelése teljesítés feltételének tekintve. Hangoztatták, hogy a fennálló viszonyok közepette reform címén nem adnak nagyobb súlyt a városokon keresztül a kormánynak, több szavazat megadása tehát csak a városok belső viszonyainak átalakítása, a lakosság szélesebb köreinek engedett beleszólás esetén lehetséges.³ A jogkiterjesztés iránt 1839–40-ben már nagyobb volt a hajlandóság, s az alsótábla választmányt küldött a vonatkozó törvényjavaslat elkészítésére, de végül az országgyűlés már nem tárgyalhatott a városokról.⁴

2 Szócs, 1996. 19–37. p.

3 Szócs, 1996.

4 1840. április 2-i kerületi ülés. *Konkoli*, 1847. II. 392. és 609. p.

A következő évtized első felére azonban a kérdés megoldása elodázhatatlanná vált.⁵ Az 1843-as országgyűlés valóban elsődrendű feladatai közt tartotta számon a városok kérdésének rendezését. Mindjárt az alakuláskor, a munka megszervezésekor bizottságot küldött ki a vonatkozó törvény kidolgozására. Az általa elkészített javaslat nem méltányolta számos városnak azt a rendies jellegű követelését, hogy minden egyes város — tekintet nélkül a súlyára, lakosságának számára — ugyanúgy egy-egy szavazatot nyerjen, mint a megyék, hanem liberális elvek alapján korszerűbb megoldást javasolt, amikor a befolyás mértékét, a városoknak szánt 32 szavazat elosztását a városi lakosság számához igazították. A nagyobb, 25 ezer fő feletti városok 2–2, a 10 ezer lakos feletti, valamint néhány ennél kisebb, de regionális jelentősége miatt kiemelt fontosságú város 1–1 szavazatot kapott, a többi körzetekbe sorolták. A kisvárosokat eszerint vagy egy-egy nagyobbhoz számították, vagy az egymás közelében fekvő kisvárosok együttesen kaptak volna 1–1 vagy 1/2–1/2 voksot.

A korábbinál nagyobb szavazatszám megadását a reformellenzék össze kívánta kapcsolni a politikai jogok jelentős kiterjesztésével. Az eddigi eljárás helyett, amely a polgárjog megadásában a városi hatóságnak adta a döntő szerepet, most egyfajta automatizmust kívánt kialakítani, amelynek megfelelően minden lakos, aki bizonyos feltételeknek megfelel (ingatlannal, kézműiparral, gyárral vagy kereskedelemmel rendelkezik), automatikusan polgárjogot, s ezzel politikai jogokat nyerne, s így befolyást a követek és a városvezetés megválasztásában is.⁶

A kettős (országgyűlési és belszerkezeti) reformhoz egyaránt szükség volt tehát mind a teljes lakosság, mind pedig a majdan politikai jogokkal bírók számbevételére.

* * *

Az alább közölt források egyike kimutatás a városok lakosságáról és a lakosságon belül a polgárok, kézművesek, tisztviselők és honoráciorok számáról. Az 1843–44. évi országgyűlés folyamán keletkezett, és pedig a városok rendezésének vitája kapcsán. A kormányzat és a főrendek ugyan nem ismerték el a kerületi ülések hivatalos státusát, még kevésbé az általa kiküldött választmány legitimitását, de a nádor — úgymint a kormányzat képviselője, úgymint az országgyűlési

5 Az 1843–44-es vitákhoz *Csizmadia*, 1941. 137–138. p. *Vörös*, 899–902, 918–919. p., és újabban, a territórium vonatkozásában *Czoch*, 2006.

6 A reformterveket összefoglalja *Vörös*, 1980. 899–902. és 918–919. p.

felsőtábla elnöke — figyelemmel kísérte az ott folyó munkát éppúgy mint a két tábla vonatkozó tárgyalásait. Titkos levéltárának országgyűlési iktatatlan anyagában számos, a diéta folyamán keletkezett, annak működésével kapcsolatos irat maradt fenn. Az egyik csomó teljes egészében a különböző tematikus munkálatok rendezetlen anyagát tartalmazza,⁷ közte a néhány, a városi koordinációval kapcsolatos, máshol is megtalálható nyomtatványt és egy-két irományt.⁸ Ezek között fekszik két kimutatás, amelyek készítőjére, keletkezés körülményeire azonban közelebbi megjelölés nem utal. Egy cím és kelet nélküli, egyetlen lapos táblázat az egyes városoknak szánt szavazatokon kívül csak az azok alapját képező lakosságszámra és jogállásukra vonatkozó adatokat tartalmazza, a rá következő irattal egyező adatokkal, de egyszerűsített fejléccel.⁹ Teljesebb megjelölést az azonos tartalmú következő, alább közölt első irat ad.¹⁰

A forrás több problémát is felvet. Nem derül ki belőle először is, hogy mikori adatokkal készült a táblázat; az országgyűlés idején már mindenképp nagyobb lakosságszámokkal kell számolni. Ezt igazolja a következő néhány irat tartalma is, amelyekben Pest szabad királyi város hatóságai jelentést tesznek a város lakosságának számáról, valamint becslést készítenek a polgárságnak az új szabályozás alapján várható alakulásáról: Pest a közölt táblázat szerint 58.000 lakossal van felvéve, ezzel szemben a városi hatóság kimutatása szerint 82.766 a lélekösszeírás eredménye az 1843–44. évre.¹¹ Az adatok érvényességének meghatározásához a következő néhány irat nyújt segítséget, amelyek döntően a kulcs megállapításához történő adatszolgáltatást tartalmaznak Pest részéről.¹² Ezek között fekszik a nem nemes népesség összeírásának városi adataiból készített összegzés, amely 1841-ből a törvényhatóságok által vélhetően a helytartótanácsnak felküldött információkra támaszkodik, és amelynek számsorai százas kerekítés-

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára N 22 Archivum palatinae archiducis Josephi, secretum. Diaetalia, Irregestrata (35. csomó).

8 A 20. lap a mögötte fekvő anyag címlapja: Elaborata ad Coordinationem Civitatum, semet Referentia Anni 1844.

9 21. lap. A fejlécek megnevezése: votum, Civitas, numerus animarum, honorati, cives

10 22. Az előzővel egyező adatok, összegzéssel és címmel ellátva. Az utolsó, 5. oszlop *Observationes* felíratot viselt, de végül üresen maradt.

11 4117 sz. alatt iktatott iratból átemelve: „Szabad királyi Pest városa tanácsa az 1843/4-ik évi lélekösszeírás eredményét felsőbb K. K. rendelete teljesítéséről alázatosan bemutatja.” Uo. 24. lap

12 Uo. 24–31. lapok, be- és kivándorlási adatokkal.

sel megegyeznek a vokstáblázat lakosságszám-adataival, a táblázat tehát 1841-es adatokat tartalmaz.¹³

A listán csak negyvenhét város van feltüntetve. A hiányzók közül a nemrég privilégiumot nyert Arad és Pécs ugyanis még nem volt becikkelyezve, helyzetük közjogilag rendezetlen, Fiume és Buccari ügyét külön, a tenger melléssel együtt kívánták rendezni, míg Bélabánya Selmeccel összevonva szerepel.

A következő kérdés, hogy miként viszonyulnak a táblázatban feltüntetett számok a polgárok tényleges számához. Mivel a táblázat a megcélzott rendezés utáni állapotot mutatja, a lakosok között nemcsak egyszerűen a polgárok, hanem a honoráciorok, a tisztviselők és a kézművesek vagy kereskedők is fel vannak sorolva. További kérdés, hogy a megcélzott szám a megyei rendek, a városok vagy a főrendek javaslatát tükrözné. Utóbbi kérdések megválaszolásához a közlendő másik forrás ad segítséget.

* * *

A közzétett második dokumentum nem az összes szabad királyi városra, csak Pestre vonatkozó adatokat tartalmaz. Összehasonlítja, hogy a városi hatóság által felküldött információk alapján mekkora lenne a polgárok száma Pesten abban az esetben, ha az alsótábla által kidolgozott tervezet, vagy ha helyette a városi követek javaslata, vagy épp a főrendek szándékai szerint alakulna a rendezés. A forrás különböző kategóriákba bontva közli a reménybeli polgárok számát, külön tüntetve fel azokat, akik ház, szőlő, szántó, rét vagy erdő, tehát ingatlan alapján nyernének politikai jogokat, bizonyos jövedelem felett külön a foglalkozási bázisú csoportot (kézművesek, gyárosok és kereskedők megjelöléssel), illetve ismét csak jövedelmi cenzussal az értelmiségieket, felsorolva köztük ügyész néven a jogászokat, továbbá az orvosokat, mérnököket, sebészeket, gyógyszerészeket, tanárokat, tudósokat és művészeket, végül a tőkepénzesek és meghatározott értékű házbért fizetők, valamint a zsidók következnek. Ezt azután az iratban egy már egyszerűsített terminológiával dolgozó kimutatás követi, amely az említett csoportokat összevonva sorolja be és adja össze.¹⁴ Mivel készítői láthatóan egymásra vonatkoztatták a két közölt forrás adatait, e második forrás értelmében az elsőként közölt, táblázatos forrás fejlécének kategóriáiba a polgárok, honoráciorok,

13 Uo. 32. lap.

14 A közölt 2. forrás: uo. 23. lap.

kézművesek mellett a kereskedőket, a tőkéseket és tehetősebb ingatlanbérelőket is bele kell értenünk.

Az összehasonlított három becslés közül az első forrás táblázatának adataihoz a „főrendek által megállapított „qualificatio” végeredménye áll a legközelebb, noha azzal teljesen nem egyezik meg. A táblázat szerint Pestnek 3432 polgára és kézművese, valamint 741 tisztviselő és értelmiségi, együttesen 4173 politikai részvétellel bíró lakosa lenne. A másik irat, hangsúlyozottan becslésszerű számításai közül a főrendek szerinti rendezés eredménye várhatóan 4133 — a két szám csaknem megegyezik. Mivel az egész anyagban túlsúlyban vannak a pesti vonatkozásúak, úgy tűnik, ennek jól hozzáférhető adatain tesztelték a főrendek a különböző megoldások következményeit.

Arra következtethetünk tehát, hogy az elsőként közölt táblázat adatsora az utóbbi forrásban megjelenő, főrendek szerinti elképzelések várható következményeként kialakuló viszonyok képét tartalmazza. Az országos táblázat tehát a városi koordináció vitájában a nádor elnöklété mellett tanácskozó főrendek állásfoglalásához készült. Eszerint Pest esetében a főrendek javaslatához képest a városok elképzelése szerint mintegy másfélszer, míg a megyei követek — akik a főrendek és a városok által figyelembe vett fenti csoportok mellett a zsidókat is beleszámolták a kedvezményezettek körébe — több mint három és félszer ennyi lakosnak kívántak politikai jogokat adni.

A második forrás tehát — igaz, csak egyetlen város, Pest vonatkozásában — a számok nyelvére fordítja le a jog nyelvén megfogalmazott politikai jogkiterjesztés mértékét. Így érzékletessé válik az eltérő elképzelések nyomán kirajzolódó kép a tervezett reformok mikéntjének dimenzióiról, a három törvényhozási tényező elképzelései nyomán alakuló előbb említett arányokról. Valóban rendkívül szűkeblűnek mutatkoznak a főrendek engedményei, még a kormánnyal szövetséges városi rend törekvéseihez képest is. De utóbbiakat is messze meghaladja a megyei követek jogbővítő szándéka. Részben magyarázz ezt, hogy a nemességnek itt nem saját kiváltságairól kellett intézkedni, hanem a városokéról, de az említett eltérések ezzel együtt is figyelemre méltóak. Tudjuk, hogy éppen ezen a diétán a nemesség, a megyei választásokra vonatkozó tervezetében — a jogosultak közé engedve a honoráciorokat és a szabad községek képviselőit — „saját portáján”, a megyében is nekigyürkőzött a jogkiterjesztés feladatának.

E becslés történeti értékét jelentősen növeli az a tény, hogy segítségével valamiféle óvatos következtetést kísérelhetünk meg nemcsak a tervezett, hanem a létező állapotokat, a polgárjogú lakosok ekkori számát illetően is. Minthogy a viták során a főrendek voltak legkevésbé hajlandók a jogkiterjesztésre, az ál-

taluk elfogadható engedménynek kell legközelebb állnia a ténylegesen fennálló helyzethez.¹⁵

Források

1.

Tabella Numerum Votorum diaetalium, Animarum, Officialium & Honoratorum, Civium & Opificum quoad regni civitates perhibens

[sor-szám]	Nomina Civitatum	Numerus			
		Voti diaetalis	Animarum	Officialium & Honoratorum	Civium & Opificum
1.	Pest	2.	58.000.	741.	3.432.
2	Debreczen	2.	26.800.	88.	2.401.
3	Szabadka	2.	37.000.	131.	1.448.
4	Szeged	2.	36.500.	95.	4025.
5	Buda	2.	29.800.	283.	2.004.
6	Pozsony	2.	26.000.	230.	1.460.
7	Zombor	1.	20.300.	82.	1.612.
8	Fehérvár	1.	17.600.	73.	1.214.
9	Temesvár	1.	16.300.	143.	883.
10	Újvidék	1.	15.600.	143.	591.
11	Komárom	1.	8.400.	21.	401.
12	Győr	1.	12.300.	89.	903.

15 Pesten pl. a népképviselő bevezetése után 1848-ban is a felnőtt férfilakosság nem egész negyedét kitevő 5400 főnyi választó közül csak 2798 fő rendelkezett polgárjoggal, szemben a tervezett reformok nyomán 1843-ban becsült 4133 helyett. Bácskai 1972: 284. és 300.

[sor- szám]	Nomina Civitatum	Numerus			
		Voti diaetalis	Animarum	Officialium & Honoratorum	Civium & Opificum
13	Sopron	1.	13.300.	109.	1.193.
14	Zágráb	1.	6.300.	89.	421.
15	Kassa	1.	9.100.	108.	526.
16	Szathmárnémeti	1.	11.100.	76.	777.
17	Körmöztbánya	1.	11.200.	68.	256.
18	Zólyom		1.600.	16.	216.
19	Besztercebánya	½.	11.200.	101.	432.
20	Libethbánya	½.	1.800.	26.	215.
21	Breznóbánya		5.800.	33.	557.
22	Selmecz- és Bélabánya	1.	17.900.	507.	568.
23	Kis Mártony	1.	3.000.	71.	285.
24	Kőszegh		5.800.	29.	543.
25	Ruszth		1000.	14.	133.
26	Nagyszombath	½.	7.000.	54.	411.
27	Eperjes	½.	8.200.	120.	433.
28	Varasd	½.	6.100.	68.	593.
29	Esztergom	½.	6.600.	44.	602.
30	Nagybánya	½.	5.600.	68.	331.
31	Bazin	½.	3.600.	35.	256.
32	Modor		4.700.	27.	398.
33	Szentgyörgy		3.000.	27.	191.

[sor- szám]	Nomina Civitatum	Numerus			
		Voti diaetalis	Animarum	Officialium & Honoratorum	Civium & Opificum
34	Bártfa	½.	4.800.	50.	332.
35	Szeben		2.800.	34.	299.
36	Kaproncza	½.	4.100.	38.	240.
37	Kőrös		2.100.	36.	204.
38	Posega		2.000.	63.	314.
39	Bakabánya	½.	2.800.	23.	328.
40	Korpona		3.100.	24.	470.
41	Újbánya		4.600.	41.	356.
42	Késmárk	½.	3.800.	36.	302.
43	Lőcse		5.300.	63.	311.
44	Szokolcza	½.	6.400.	47.	621.
45	Trencsén		2.100.	28.	146.
46	Károlyvár	½.	3.800.	36.	396.
47	Zeng		2.500.	–.	–.
	Summa	32.	499.306	4.328.	34.030.

2.

Megközelítő számzás

hány polgár lakos leend Pest városában a Tekintetes Országos Rendek és Karok, úgy a Főméltóságú FőRendek által megállapított qualificatio szerint, valamint a királyi városok követeinek javaslatánál fogva

Szabad királyi Pest városában van:

Ház: 4813. A telekbíró véleménye szerint van ezek között 3713, mellyek értéke legalább 1500 pft és 2503 ház, mellyek értéke legalább 3000 pft.

Szöllőskertek: 1000. Ezek között 70 van 1500 pft értékű, 3000 pft értékű pedig 35.

Szántóföldek: 459. Ezek közt van 30. 1500 pft értékű, 3000 pft értékű pedig 15.

Rétek: 434. ezek között van 70. 1500 pft értékű és 3000 pft értékű 30.

Erdei telkek: 134. Ezek közt 10 van 1500 pft értékű. Ezen kívül bír a város 8975 holdnyi legelőt, mely célba vett részletes [kis részletekben történő] eladása után a polgárok számának szaporodása alapjául szolgáland.

Kézművesek, gyárosok, kereskedők: 4549. Ezek között 2270, kik műhellyel, gyárral s illetőleg kereskedési teleppel bírnak. Beczímzett pedig 900 van, 600 pft évi jövedelemmel.

Ügyészek, orvosok, mérnökök, sebészek: 1000. Ezek között 400 pft jövedelmű 500.

Gyógyszerárusok, nyilvános oktatók, tudósok, művészek, tőkepenészek: 400 pft évi jövedelemmel: 150

Zsidók: 10.179. Ezek közt családfő és önálló 2952.

Oly lakosok, kik 80 pft évenkénti házbért fizetnek 500.

*A Tekintetes Karok és Rendek által megállapított qualificatio
szerint lenne polgár*

1. Ingatlanok után (azaz ház, szőlő, szántóföld, rét és erdei telek) összesen[sic]	6840.
de mivel többek 2., 3., 4., s. t. házat, emellett szőlőket és egyéb földeket is bírnak, kerek számban felvevén csak	6000.
de feltéve azt, hogy minden egyes teleknek csak egy birtokosa van.	
2. Iparúzők:	4549.
3. Honoratorok:	1000.
4. Zsidók és mindazok, kik 80 pft lakbért fizetnek:	3452.
Összesen: 15.001 polgár	

A királyi városok követeinek javaslata szerint

1. Ingatlan birtok után	3903, de mivel némely egyének több házat, szőlőt és egyéb telket bírnak, felvevén csak	3500.
2. Iparúzők:	2270.
3. Honoratiorok:	650.
	Összesen:	6420 polgár

A főméltóságú Főrendek által megállapított qualificatiok szerint:

1. Ingatlan birtok után	2583.
2. Iparúzők:	900.
3. Honoratiorok:	650.
	Összesen:	4133 polgár

Hivatkozott irodalom

- Bácskai*, 1972 *Bácskai Vera*: Pest társadalma és politikai arculata 1848-ban. (A választók és választottak összetétele alapján). In: Tanulmányok Budapest Múltjából 19. (1972) 283–325.p.
- Bácskai*, 2002 *Bácskai Vera*: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest, 2002.
- Bácskai*, 2003 *Bácskai Vera*: Bevándorlás és befogadás a dunántúli városokban a 19. század első felében. In: Korall 11–12. szám (2003. május) 103– 110. p.
- Bácskai*, 2006 *Bácskai Vera*: A régi polgárságról. In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Kövér György. Bp., 2006.
- Csizmadia*, 1941 *Csizmadia Andor*: A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941.
- Czoh*, 1998 *Czoh Gábor*: Kassa polgársága a 19. század első felében. In: Limes 11. (1998) 2–3. sz. 55–86. p.

- Czoh*, 2003 *Czoh Gábor*: A kassai polgárság származási és vagyoni összetétele a Liber Neocivium alapján (1781–1848). In: Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Szerk.: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc. Bp., 2003. 145–155. p.
- Czoch*, 2006 *Czoch Gábor*: Hogyan határozható meg a város területe? Az 1843–44-es városi törvényjavaslat vitái. In: Korall 24–25. sz. (2006) 216–230. p.
- Kállay*, 1997 *Kállay István*: Hatalom és önkormányzat. In: Fuga temporum. Ünnepi kötet Eperjessy Géza 70. születésnapjára. Szerk.: Závodszy Géza. Bp., 1997. 101–106. p.
- Konkoli*, 1847 *Thege Pál*: Az 1839/1840. évi országgyűlés. Pest, 1847.
- Oszetzky*, 1935 *Oszetzky Dénes*: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. Bp., 1935.
- Szócs*, 1996 *Szócs Sebestyén*: A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen. Bp., 1996. (Budapest Főváros Levéltára Várostartörténeti tanulmányok).
- Tóth*, 2000 *Tóth Árpád*: A megőrzött presztízs. Pozsony város rendi polgársága a XIX. század első felében. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Szerk.: Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád. Bp., 151–175. p.
- Tóth*, 2006 *Tóth Árpád*: Polgárfelvételi stratégiák és a polgári cím vonzereje Pozsonyban a 19. század első felében. In: Urbs. Magyar Várostartörténeti Évkönyv 1. (2006) 241–268. p.
- Vörös*, 1980 *Vörös Károly*: A magyar reformellenzék harca a polgári átalakulásért (1840–1847). In: Magyarország története 1790–1848. Főszerk.: Mérei Gyula. Szerk.: Vörös Károly. Bp., 854–975. p.